

Particularismes catalans i europeïsmes en el fràsic de l'Espill

Josep GUIA I MARÍN
Universitat de València
(josep.guia@valencia.edu)

Resumé : *L'Espill*, une oeuvre extraordinaire par sa richesse linguistique et littéraire, fut écrite à Valence dans la deuxième moitié du XVe siècle. On étudie ici l'usage de parémies et d'autres unités phrasiques de cet ouvrage, autant celles qui présentent des spécificités locales (par la construction linguistique ou par les références) que celles qui existent dans d'autres nations et langues d'Europe, au début de la Renaissance.

Mots-clés : Phraséologie, Unité phrasique, Unité stylistique, Européisme phrasique, Particularisme phrasique catalan, XVe siècle.

1. Introducció

Aquest no serà un treball exhaustiu, car la riquesa fraseològica de *l'Espill*, amb més de 1111 unitats fràsiques intertextualitzades, en desborda els límits. Però procurarem que el tast sigui suficient per tal que, més enllà de l'aridesa de la necessària introducció fraseològica conceptual, el lector pugui gaudir d'uns versos farcits de codificacions fràsiques, conegudes algunes i sorprenents les altres.

Els fraseòlegs dedicats a estudis contrastius afirmen que no és cert que el fràsic d'una llengua estigui especialment dotat d'un alt grau d'especificitat identitària, cultural, o nacional. Partint d'aquesta cautela, doncs, el camp dels particularismes fràsics, tal com els hem definit, és un terreny novedós de recerca, on hom pot trobar diferents graus de marcadors nacionals. Així, si bé és cert que hi ha relativament poques unitats fràsiques que puguin ser considerades absolutament pròpies d'una llengua, cultura o nació, existeixen moltes altres que, essent vigents en àmbits més amplis, apareixen modificades amb trets específics locals. Per això, les unes i les altres són igualment concebudes com a totalment pròpies en la consciència dels parlants. De totes en trobarem exemples a *l'Espill*.

1.1. Conceptes fraseològics bàsics

És convenient establir d'antuvi definicions precises, i en alguns casos novedoses, dels conceptes lingüístics fraseològics que utilitzarem.

Unitat fràsica (UF). És la combinació estable de dos o més mots, que presenta les característiques de repetició, fixació i institucionalització, a més d'altres trets possibles i freqüents com idiomàticitat i anomalia. Les unitats fràsiques es classifiquen en *no enunciats* (col·locacions i locucions) i *enunciats* (fórmules i parèmies)¹.

Unitat estilística (UE). És la combinació de dos o més mots que, configurats formalment com si formaren una UF, participen, en major o menor mesura, d'alguna de les característiques d'aquestes. Responen bàsicament a una creació pròpia de l'estil d'un autor,

¹ Aquesta classificació segueix la línia de ZULUAGA (1980: 135-139), encara que ell no hi incloua les col·locacions, de CORPAS (1997: 53-213), a qui hem seguit molt de prop, d'ÁLVAREZ DE LA GRANJA (2003: 20-24) i d'altres autors, però som conscients de la dificultat d'establir-hi fronteres estrictes (RUIZ GURILLO, 1998). Segons la fixació (CORPAS, 1997), les col·locacions pertanyen a l'àmbit de la norma, les locucions al del sistema i els enunciats fràsics al de la parla. A la base de dades del fràsic de *l'Espill* (GUIA, 2008: 873-1984), hi ha 332 col·locacions, 418 locucions, 41 fórmules i 94 parèmies, subdividides aquestes en apotegmes (4), sentències bíbliques (19), màximes jurídiques (3), aforismes mèdics (1) i proverbis (67).

d'una escola, d'un gènere, d'una època, d'una religió o d'una ideologia. Per a la identificació de les UEs configurades com a no enunciats, hem tingut especialment en compte el tret *repetició*. Altrament, per a les configurades com a enunciats, hem atès sobretot l'estructura parèmica i el significat metafòric, ja que si n'haguéssim trobat documentació repetida hauríem d'haver-les tipificades com a parèmies².

Fràsic. És el conjunt de les unitats fràsiques pertanyents a un àmbit determinat (una obra, un autor, una activitat professional, una llengua...). Així, podem parlar del fràsic del futbol, del fràsic de l'àlgebra lineal, del fràsic de l'*Espill*, del fràsic d'Enric Valor o del fràsic de la llengua catalana. Anomenarem *fràsic generalitzat* el que comprèn també les UEs, les quals podran considerar-se, doncs, *unitats fràsiques generalitzades*³.

Fraseologia. És la disciplina lingüística que s'ocupa de l'estudi del fràsic⁴.

Mètode de les concordances fràsiques. Consisteix, essencialment, a localitzar unitats fràsiques (estRICTES i generalitzades) en un text (l'*Espill*, en el nostre cas), per tal de fer-ne l'inventari (el *corpus fràsic*), validar-les mitjançant la recerca d'altres recurrències concordants (al mateix text o en altres textos) i estudiar-les sota diversos enfocaments: intrínsecs (forma canònica, mots clau, estructura, recursos estilístics, definició, classificació), contextuals (modalitats d'inserció, funcions discursives) i contrastius (documentació en català i en altres llengües, traduccions), a més de llur valuosa significació com a elements caracteritzadors de l'estil (tant atenent la qualitat de les unitats usades com llur quantitat o freqüència d'ús).

Europeisme fràsic. És una UF que presenta coincidències en la forma i en el significat amb UFs d'altres llengües europees. Segons Morvay (1996), es poden classificar en *europèismes naturals* (aquells que són genèticament independents però són producte d'unes semblants observacions del món i del comportament dels éssers vius) i *europèismes culturals* (aquells que són genèticament dependents perquè procedeixen d'unes mateixes fonts culturals).

Particularisme fràsic. És una UF que presenta elements morfosintàctics i/o semanticocomunicatius propis d'un àmbit lingüístic o cultural determinat. Segons Dobrovol'skii (2000), aquestes unitats fràsiques «amb especificitat nacional o cultural» poden analitzar-se amb un enfocament contrastiu, a partir de detectar-hi trets nacionals o culturals diferents dels d'UFs equivalents d'altres llengües, o amb un enfocament introspectiu, a partir del fet que els parlants nadius les perceben com a exclusivament pròpies.

1.2. Presentació de l'*Espill*

L'*Espill* és una extensa obra en català de la segona meitat del segle XV, produïda a València, composta de 16247 versos, segons el manuscrit conservat⁵. L'obra és escrita en clau

² A la base de dades del fràsic de l'*Espill* (GUIA, 2008: 873-1984), hi ha 180 UEs configurades com a sintagmes i 23 configurades com a enunciats.

³ De fet, la base de dades de referència és del fràsic *generalitzat* de l'*Espill*, ja que inclou també les UEs. Així mateix, en aquest treball, quan parlarem en general d'UFs, considerarem incloses les unitats fràsiques generalitzades, si no s'hi adverteix el contrari.

⁴ Observem que les definicions d'*unitat fràsica*, *fràsic* i *fraseologia* presenten un paral·lelisme evident amb *unitat lèxica*, *lèxic* (conjunt de les unitats lèxiques) i *lexicologia* (disciplina lingüística que estudia el lèxic). Les hem adoptades, doncs, seguint criteris d'analogia, economia i coherència discursives, de manera que el terme *fraseologia* queda restringit a designar la disciplina i no l'objecte d'estudi d'aquesta. G. GRÉCIANO (1993: 17) ja ha usat el mot *phrasème* amb un cert paral·lelisme amb *lexème*, per la qual cosa podem interpretar que el *frasema* és la forma canònica d'una UF, de la mateixa manera que el *lexema* és la unitat semàntica mínima comú a les variants flexionades d'un mot. Sobre la definició i l'abast de la fraseologia, com a disciplina, vegeu MORVAY (1995), CORPAS (1997), RUIZ GURILLO (1997: 33-44) i GONZÁLEZ REY (2002).

⁵ Nosaltres citarem els versos d'acord amb la numeració de l'edició de Ramon MIQUEL I PLANAS (1929-50), tot i que en aquesta se'n comptabilitzen 16359, perquè l'editor, sense ometre cap vers dels del manuscrit, ha seguit el criteri de l'edició anterior de Roc CHABÀS (1905) i ha incorporat versos que no consten al manuscrit i que han

de ficció autobiogràfica⁶, amb un personatge narrador que és nat i habita a la ciutat de València, des d'on emprèn diversos viatges i on es casa diverses vegades, i que parla en primera persona, tret dels passatges on reporta el que altres personatges diuen, cedint-los la veu.

L'*Espill* és una dura invectiva contra les dones, satírica i moralista alhora, complementada amb l'apologia de la verge Maria i adobada d'una gran erudició, especialment en temes bíblics i teològics, amb un llenguatge molt ric i una capacitat versificadora extraordinària. Així mateix, també té altres valors, com ara els que destaca Menéndez y Pelayo en la carta de felicitació que va trametre a Chabàs «por su hermosa edición del *Spill de Jacme Roig*, que es, a mi juicio, la publicación más importante que hasta ahora se ha hecho de un texto poético catalán»⁷, afegint sobre l'autor de l'*Espill* aquest comentari:

Poeta ingeniosísimo y lleno de fuerza cómica, cuya obra es al mismo tiempo un archivo de noticias de costumbres que en ningún texto histórico pueden encontrarse. No es el mayor poeta de su siglo y de su literatura, porque el más excelso es sin contradicción Ausias March, pero es el más ameno, el más valenciano de todos, y bajo muchos aspectos el más instructivo y el que más luz nos da sobre el estado social de su tiempo.

A l'*Espill*, la gran quantitat i l'escassa repetició d'unitats fràsiques és una mostra de la seva vàlua fraseològica: no arriben al centenar les unitats fràsiques que presenten quatre o més recurrències, mentre que depassen el miler les que hi apareixen una, dues o tres vegades com a màxim. Entre aquestes, es troben els 67 proverbis, dels quals 59 hi figuren una sola vegada i els altres 18, dues vegades. En general, doncs, les unitats fràsiques amb major càrrega semàntica són les menys repetides, com correspon a una obra literària que, malgrat la recurrència temàtica, fa de la variació expressiva un dels seus trets característics. L'ús que s'hi fa d'unitats fràsiques per a modalitzar el discurs és magistral. De fet, és així com l'autor aconseguix l'efecte cercat (ironitzar, insultar, penedir-se, aconsellar, argumentar, lloar...), especialment en els casos de presència en sèrie de les unitats, intensificant el discurs.

2. Europeïsmes fràsics de l'*Espill*

Gyula Paczolay (1997) recull els 106 «european proverbs» més freqüents a tot Europa, donant-ne la documentació més antiga. Tanmateix, no totes les unitats fràsiques que hi anota són proverbis. A continuació, veurem quines UFs de l'*Espill* figuren en aquesta cimera europea i en quins casos rebaixen la data de la primera documentació ressenyada per Paczolay.

El proverbi *Tant va el cànter a la font que a la fi es trenca*, 'la reincidència sol arribar a acabar malament' (Alcover-Moll, *trençar*)⁸, és documentat en 55 llengües vives europees (Paczolay, núm. 55), amb la següent cadència cronològica: francès (segle XIII), espanyol (*circa* 1300), anglès (1340), neerlandès (*circa* 1480), etc. La primera documentació catalana

estat afegits en l'edició prínceps (la majoria, en substitució d'altres tants de l'original) o en edicions posteriors; aquests versos afegits són els 1655-56, 2381-82, 5363-64 i 10784-889.

⁶ Per «ficció autobiogràfica» cal entendre una ficció en forma d'autobiografia, on hi ha un personatge de ficció, el narrador protagonista, que conta la seva vida, en primera persona generalment. Res a veure, doncs, amb «novel·la autobiogràfica», que és una autobiografia d'un autor real, que conta la seva vida en forma més o menys novel·lada (LEJEUNE, 1994), ni amb altres usos del sintagma «ficció autobiogràfica», on un autor real introdueix elements ficticis en la seva autobiografia, les seves memòries, el seu dietari...

⁷ Publicada a *Las Provincias* de l'1 de gener de 1906 i reproduïda per Ramon MIQUEL I PLANAS (1936-42: CIII-CIV).

⁸ Les definicions d'unitats fràsiques aniran entre cometes senzilles, seguides de la referència bibliogràfica d'on han estat preses. Les que no hi portin cap referència són proposades per nosaltres.

és la del *Dotzè* (1387): «Diu hom que tant va lo cànter a la font fins que trenca» (cap. 597), i la segona la de l'*Espill*:

Sols li ocorre dir a la fembra: «Qui espines sembra, descalç no vaja; <i>qui molt s'ensaja</i> <i>a l'aigua anar,</i>	<i>ell ha a lexar</i> <i>lo coll o l'ansa;</i> tota esperança tinc ja perduda si no ens ajuda Déu poderós...» (vs. 3650-61)
--	---

Observem, en aquest passatge, que s'hi dona un ús seriat d'unitats fràsiques, ja que el proverbi mencionat va precedit d'un altre, *Qui espines sembra, descalç no vaja*, igualment europeisme -com ho il·lustra la documentació trobada; de fet, la forma de relatiu «Qui sembra...» és un esquema parèmic molt rendible en moltes llengües-, i va seguit d'una locució verbal, *Tenir l'esperança perduda*.

Del proverbi *L'home proposa i Déu disposa*, Paczolay (núm. 60) aporta els orígens hebraic (*Proverbis*, 16.9) i grec (Píndar, Homer) i el documenta en 40 llengües vives europees, amb la següent cadència: francès (segle XIII), italià (1552), etc. Així doncs, la inserció a l'*Espill*:

<i>L'home divisa,</i> <i>en si propon,</i> <i>e Déu dispon</i>	e proveix a qui el servix al profit seu (vs. 3904-09)
--	--

és la primera documentació catalana i la segona europea.

El proverbi *El natural és immortal*, amb la variant *El mal que és de natura, mai se cura*, presenta dues recurrències a l'*Espill*:

Poc apurà sa consciència: per aparència se confessava, e no cessava que no bornàs e prest tornàs	<i>al natural,</i> <i>que és immortal,</i> car la esperança d'haver criança una hora al dia li recudia (vs. 4670-82)
Car tots <i>sos mals</i> <i>són per natura,</i>	<i>de rara cura</i> o incurables (vs. 6985-95)

Expressa un tòpic general de manera abstracta, és a dir, sense recórrer a la utilització metafòrica d'elements de la vida quotidiana. Tanmateix, aquest tòpic ja es troba en llatí, metaforitzat així: *Lupus pilum mutat, non mores* (Suetoni, *De vita Caesarum, Vespasianus* 16), i Paczolay (núm. 32) el documenta en 45 llengües vives europees, començant per l'italià (any 1300) i l'espanyol (*circa* 1300), seguits pel polonès (1558), l'anglès (1598), etc. Hernán Núñez (1555), a més d'anotar-lo en italià i espanyol, també el consigna en portuguès: *O lobo muda o cabelo, mais naom o zelo*. La primera documentació catalana amb metàfora animalística és de 1840, al diccionari de Pere Figuera: *Muda el llop ses dents, però no els pensaments*.

El proverbi *D'una centella se fa gran foc*, que prové de la Bíblia: *A scintilla una augetur ignis* (*Ecclesiasticus*, 11.34), presenta dues recurrències a l'*Espill*:

A qui les ou,
paren sibilles,
e són centilles
a fer gran foc;
firen de broc
ben lluciades

e simulades
santes profetes;
paren travetes
e fan centbells
a jovencells
e hòmens sants

(vs. 5604-15)

*Lluquet e tea
és de txic foc*

*e, poc a poc,
s'encén molt gran*

(vs. 10164 -67)

Paczolay (núm. 15) el documenta també en autors llatins i àrabs i en 48 llengües vives europees, amb la següent cadència cronològica: italià (1300), espanyol (*circa* 1300), anglès (1412-20), alemany (segle XV), neerlandès (*circa* 1480-96), francès (1495), etc. La primera documentació catalana es troba al *Franselm* o *Llibre de bons amonestaments* (1398), d'Anselm Turmeda: «De poca brasa certament / se fa gran foc i molt ardent».

El proverbi *A l'enfornar, se fan els pans geperuts*, 'l'èxit de les empreses depèn de la manera com es comencen' (DVCB, *enfornar*), expressa metafòricament, amb elements de la vida quotidiana, el mateix concepte, si fa no fa, que el proverbi de formulació abstracta *Al començament es troba la dificultat*. En català, a més de la inserció a l'*Espill*:

A ton marit,
si tu no el venc
en lo començ,
essent novici,
tost pendrà vici,
dar-t'ha faena,
viuràs ab pena.
(...)

perquè no et fart
ginya'l ab art:
*al començar
o enfornar
sens bon acord,
lo pa es fa tort,
clotós, morrut
e geperut*

(vs. 6228-54)

n'hi ha altres dues ocurrències en textos de l'època, com ara en la *Qüestió moguda per mossèn Fenollar*, continguda al manuscrit *Jardinet d'orats*:

Al enfornar se fa'l pa jeperut
e de tot fet gran part és qui comença

i en una lletra d'Alexandre VI al seu fill Joan de Borja, datada el 3 d'agost de 1493 (Cahner, 1977-78: 35):

Així mateix, no metes negú en la taula tua eclesiàstic, sinó sols los parents e altres gentils hòmens que van en companya tua. Car, a l'enfornar, se fan los pans geperuts, segons te declararà Fita.

Aquest proverbi és documentat per Paczolay (núm. 72), amb la codificació general, en autors llatins i en 38 llengües vives europees, començant per l'anglès (1500). En francès, la codificació *A l'enfornar, fait on les pains corner* apareix ja en un manuscrit del segle XIII (Morawski, núm. 60).

La locució verbal *Estotjar aigua en cistella*, 'fer una cosa inútil', és present en tres recurrències de l'*Espill*:

Doncs qui els comana qualsevol fet tenir secret	(...) <i>s'aigua stojar</i> <i>vol en cistella</i>
	(vs. 7828-39)

Qui bé n'espera, (...) gran os ha a roure, <i>ab garbell poa,</i>	vol per la coa o per l'esquena tenir morena, anguila viva
	(vs. 8524-41)

Qui ab oró s'aparella e va <i>ab cistella,</i> <i>cedaç, garbell</i>	<i>o xic vexell</i> <i>de l'aigua pendre,</i> bé deu rependre si es mor de set
	(vs. 14766-73)

Paczolay (núm. 77) la documenta en Plaute (*Cribro aquam haurire*) i en 38 llengües vives europees, amb la cadència següent: anglès (1477), alemany (1601), polonès (1606), etc. Tanmateix, en castellà ja figura en textos de la baixa edat mitjana (O'Kane, *cesto*), així com en català (*Obres o trobes en lahors de la verge Maria, Jardinet d'orats, Refranys rimats...*).

De la locució verbal *Metre sal al foc*, 'agreuja una situació', Paczolay (núm. 68) anota la variant *To add oil to the fire* i la documenta en Horaci i en 38 llengües vives europees: anglès (circa 1386), alemany (1554), etc. Així doncs, la inserció a l'*Espill* (amb la variant *sal* en compte d'*oli*) suposaria la segona documentació europea:

Doncs qui els comana qualsevol fet tenir secret (...) s'aigua stojar vol en cistella;	en bossa vella sens tancadós, ab boques dos, <i>met son cabal;</i> <i>en lo foc, sal;</i> foc en bombarda...
	(vs. 7828-45)

Com s'hi pot veure, la locució s'intertextualitza formant part d'una sèrie d'unitats fràsiques amb les quals l'autor emfasitza el mal que pot fer una dona en parlar més del compte. La locució que la segueix en aquesta sèrie, *Metre foc en bombarda*, podria ser considerada un particularisme català, ja que no n'hem trobat cap altra documentació.

El proverbi *Qui calla, atorga* és documentat per Paczolay (núm. 94) en autors grecs (Eurípides) i llatins (Sèneca) i en 34 llengües vives europees, amb la següent cadència cronològica: polonès (1596), anglès (1624), etc. La inserció a l'*Espill*:

Del part callà: <i>qui calla atorga.</i> L'amarga porga	del parturir, dolor, morir, per ço li resta
	(vs. 10430-31)

és, doncs, una de les primeres documentacions europees posteriors a la llatina, tanmateix precedida per la variant que figura en la traducció catalana del *Llibre del tresor*: «Tul-li diu: aquell qui calla és semblant a aquell qui conferma» (III.59), per la qual cosa caldria veure com ho diu la versió francesa original de l'obra de Brunetto Latini.

La sentència bíblica *Si un cec guia un altre cec, tots dos cauran a la fossa*, Paczolay (núm. 35) la documenta en Plató, Ciceró, els evangelistes Mateu i Lluç i en 43 llengües vives europees. Entre aquestes, la primera documentació que dona és en anglès (1546), però n'hi ha moltes altres d'anteriors: als *Versos proverbials* de Guillem de Cervera, al *Llibre del tresor* de Brunetto Latini, a *Flors de virtut*, en obres d'Eiximenis... i a l'*Espill*:

<i>Si cec orb guia</i> erren la via,	<i>caen abdós</i> <i>dins en lo fos</i>
---	--

(vs. 13197-200)

El proverbi *Una oroneta no fa estiu* és documentat per Paczolay (núm. 4) en autors grecs (Esop, Aristòtil) i en 49 llengües vives europees: francès (segle XIV), espanyol (1499-1502), anglès (1539), etc. En català, a més de figurar en la traducció del *Llibre del tresor*, apareix a *Lo Somni* de Bernat Metge (amb la variant *Una flor no fa primavera*), en Ausiàs March («Un oronel l'estiu no denuncia»), al *Liber elegantiorum*, a *Lo procés de les olives* i a l'*Espill*:

No em cal desdir per poca estreta:	<i>una oroneta,</i> <i>cert, no fa estiu</i>
---------------------------------------	---

(vs. 15240-41)

El proverbi *Entre els cecs, el tort és el rei* figura a l'*Espill* a mode de falca sobreposada al discurs subjacent, com a citació d'autoritat en forma comparativa, per tal de reforçar el missatge que la dona que és una mica bona, com que no n'hi ha gaires, adquireix gran fama:

Les que s'atansen fer qualche bé sots llei e fe, són estimades un tant preades, en gran recort	<i>- com l'home tort,</i> <i>rei entre els cecs-</i> , per alguns llecs mencionades, perpetuades per llonga fama
---	---

(vs. 15316-27)

Paczolay (núm. 98) documenta aquest proverbi en grec (Apostolius) i en 33 llengües vives europees, amb la cadència següent: alemany (segle XV), anglès (1522), espanyol (1549), etc. Segons açò, la inserció a l'*Espill* és una de les primeres documentacions europees.

Amb el mateix significat del proverbi *No és tan brau el lleó com el pinten*, hi ha una codificació llatina medieval en forma d'enunciat abstracte: *Multa narrantur atrociora quam sint* (Herrero, núm. 4905). Tanmateix, en les llengües modernes, aquest concepte ha estat encunyat metafòricament mitjançant l'ús d'elements reals (el lleó) o imaginaris (el diable). En italià, francès, anglès o alemany sembla que s'han decantat per la negror o la lletgesa del diable (que no és tanta com diuen), mentre que en català, espanyol i portuguès s'hi ha preferit la bravesa del lleó (que tampoc no és tanta com la pinten). Paczolay (núm. 92) el documenta en 35 llengües vives europees: francès (1495), espanyol (1499), anglès (1535), etc. Segons aquesta cronologia, la inserció a l'*Espill* seria de les primeres a Europa:

No hagen por -les asseure-, si bé em murmure, que jo els fes frau,	<i>car no és tan brau,</i> <i>fer ni felló,</i> <i>cert, lo lleó,</i> <i>com pintat par</i>
---	--

(vs. 16024-31)

Així mateix, aquest proverbi també figurava a *Refranys en prosa catalana glossats* (refranyer català perdut, de la fi del segle XV), ja que en la traducció *Refranes famosíssimos y provechosos glosados* (Burgos, 1509) apareix: *No es tan bravo el león como le pintan*. Dintre d'aquest europeisme, podem considerar que la variant amb *lleó* és un particularisme ibèric.

La sentència bíblica *No hi ha res nou sota el sol*, de l'*Eclesiastés*, 1.9, és documentada per Paczolay (núm. 104) en 29 llengües vives europees, amb la cadència següent: polonès (1562), anglès (1592), etc. Així doncs, la de l'*Espill* en seria la primera:

Cert, vell feixuc, ja pus no puc. En lo present, mon fill plasant	Baltasar Bou, <i>no hi ha res nou</i> , antic és tot (vs. 16237-41)
--	--

No cal dir que, entre les UF's de l'*Espill*, n'hi ha molts altres europeismes, com ara els proverbis *Del vell, el consell* i *Benaurat és qui per mal d'altri es castiga*, tots dos europeismes culturals procedents de sengles monòstics de Menandre i, posteriorment, esdevinguts proverbis llatins: *Senectus primum consulenda* (Herrero, núm. 7946) i *Feliciter sapit qui periculo alieno sapit* (Herrero, núm. 2768). O aquest altre proverbi: *L'infant escalfat no toca el foc*, que caldria considerar com un europeisme natural, pel fet de tenir com a motivació una observació general del comportament humà en relació amb la natura, amb el significat figurat que els experimentats no es deixen enganyar fàcilment. La seva única documentació catalana és la de l'*Espill*:

L'infant no gosa tocar lo foc,	si qualche poc l'ha ja scalfat (vs. 6600-03)
-----------------------------------	--

mentre que ja apareix atestat en anglès al segle XIV, en una obra de Chaucer, amb la variant *The burnt child dreads the fire*.

Uns altres europeismes que s'hi troben, a l'*Espill*, són aquells que presenten algun tret particular català, és a dir, aquells que han sofert modificacions en ser adoptats i adaptats en la nostra llengua. Així, la codificació del proverbi *Uns baten les mates i altres es mengen els conills*, 'els qui sense esforç aconsegueixen profit', fa referència als *ocells* i no als *conills*, tant en francès (on es troba la codificació més antiga i rimada): *Tel bat aucunesfoisz les buissons, dong ung autre a les oisillons* (Morawski, núm. 2329; Hassell, B199), com en anglès: *One beats the Bush and another takes the bird* (Whiting, B604). En català, la referència als *conills* podria ser deguda a dos condicionants particulars. D'una banda, la coneguda i proverbial gran existència de conills a la península ibèrica (*terra de conills*) i que la cacera de conills, movent les mates per fer-los sortir, hi és habitual; d'altra banda, que el text on apareix intertextualitzat el proverbi és de caire eròtic, on el *conill* es pren en sentit figurat pel sexe de la dona, cosa que també és habitual en altres textos catalans (*Facet, Lo procés de les olives, Disputa de viudes i donzelles*, etc.). Així mateix, en castellà, n'hi ha una referència desautomatitzada amb *lyebre*, al *Libro del Buen Amor*.

Amb tot i amb això, cal dir que, per bé que el proverbi és usat també a l'*Espill* amb un significat sexual, no s'hi especifica quins són els animals batuts i morts:

Si temps me sobra e me'n record, sols per confort e per retraure no lexar caure	los altres maten: tots enganats, de seny torbats, a ses requestes cerquen les festes,
---	---

los qui treballen,
juguen e fallen,
--uns mates baten,

troben la mort--,
faré'ls report
(vs. 694-706)

encara que la pressuposició que són conills, en el context literari de la València de l'època, és versemblantment correcta (Guia 1999: 260-262).

L'exagerada comparació de caire misògin entre l'avidesa sexual de les dones i la immensitat de la mar, que tot s'ho engull, és un tòpic europeu que ja es troba en el *De amore*, de Andreas Capellanus (Cantavella 1992: 123). En occità i en català el trobem expressat amb la mateixa codificació proverbial:

Aytan tart com la mar
tenràs femna bastada

(Guillem de Cervera, *Versos proverbials*)

Aitant tard com la mar,
tendràs fembra bastada

(Francesc Eiximenis, *Terç*)

mentre que a l'*Espill* apareix intertextualitzada una variant, amb l'adjectiu *glotes* aplicat a les dones, probablement una recreació de l'autor deguda a les exigències de la rima:

Les dones totes
saps que són glotes
més que la mar;
foc de cremar,
terra del ros,
d'infern caós,

no són pus glots;
Xúquer llurs clots
no els ompliria
ni hi bastaria
Ebro tampoc
(vs. 12383-93)

Nosaltres n'hem pres com a forma canònica *Les dones són més glotes que la mar*.

Encara es podrien presentar altres europeïsmes continguts a l'*Espill*, però la mostra exposada ja ens dóna una idea suficient de la importància de l'obra com a contenidor de moltes expressions idiomàtiques que corrien per Europa, just als inicis del Renaixement, en una obra que té molts trets de modernitat⁹.

3. Particularismes fràsics de l'*Espill*

Ja hem dit que el concepte de particularisme fràsic no pot tenir un valor absolut, és a dir, que difícilment hi ha unitats fràsiques que puguin ser considerades pròpies d'una llengua, cultura o nació al 100 %. Més aviat, doncs, cal entendre que la noció de particularisme fràsic és relativa, expressable en termes de gradualitat, des de les unitats fràsiques que podem considerar, per la forma i pel significat, més genuïnes fins a les que només presenten algun tret distintiu propi de la llengua o la cultura que les fan servir.

⁹ MOREL-FATIO (1885: 48) ja va parlar de la primera part de l'*Espill* en termes «d'un genre alors nouveau (...) réaliste, bourgeois, un peu dans la manière et le ton de ce qui sera plus tard le roman picaresque». ELIAS DE TEJADA (1950: 238) qualifica l'obra com a «espejo de los gustos italianos». SAN VALERO (1971: 14) afirma, sobre el protagonista de l'*Espill*, que «la novedad de su narración en primera persona lo hace aparecer moderno» i en subratlla el «cosmopolitismo» i «individualismo, manifestación del famoso *uomo singolare italiano*».

3. 1. UFs amb mencions de topònims

Podem considerar que, generalment, són particularismes fràsics les unitats que contenen topònims referencials locals. Així, a l'*Espill*, s'hi troben les locucions adjectivals comparatives: *Gran filanera com les de Silla* i *Més robador que els del Coll de Balaguer*:

Una alamanya jo sé tendera, gran filanera	com les de Silla, ha parit filla (vs. 5098-02)
---	--

Ha hi cullerat, major traïdor ni robador	en Balaguer que la muller? (vs. 6950-54)
--	--

També hi són la unitat estilística configurada com a sintagma adjectival, comparativa, *Obert pel costat com aquell pa que en Lleida es fa*:

Fon pel costat ubert, buidat,	com aquell pa que en Lleida es fa (vs. 13009-12)
----------------------------------	--

la unitat estilística configurada com a sintagma verbal, comparativa, *Fer obres pies com Tobies, Agustí, Llorenç, Martí, Nicolau i Tomàs*:

Sperituals e corporals, tals obres pies fent com Tobies e Agostí	Llorenç, Martí e Nicolau, Tomàs: palau en lo cel obra (vs. 12611-19)
--	--

la locució nominal *Rossí sard*, aplicable a una persona capriciosa, tossuda i inconstant:

Són rossí sard, car sols a part	giren la squerre (vs. 7785-87)
------------------------------------	-----------------------------------

les locucions verbals *Petar com troter de Llenguadoc* i *Córrer la Seca, la Meca i la Vall d'Andorra*:

En la illada, molts sons fa fer	com fa troter de Llenguadoc (vs. 9636-39)
------------------------------------	---

Ha prou caçat lo món cercant e trespassant per Ceca i Meca, la vila seca	la Vall d'Andorra, volta d'en Torra e Senta Creu, per tot arreu fins Pont trencat (vs. 6134-43)
--	--

La raó de la inclusió en la relació anterior de la unitat estilística que conté un enfilall de mencions a sants és que, tret del primer (*Tobies*, rimat amb *pies*), els altres cinc són sants titulars de parròquies de la ciutat de València. D'altra banda, la darrera unitat suara reportada

no és altra cosa que un europeisme (*Anar de la Ceca a la Meca* o *Córrer la Ceca i la Meca*) empeltat o reblat de catalanitat, amb l'afegida referència a la Vall d'Andorra.

3. 2. UFs derivades de jocs

Un altre contingent de particularismes fràsics és el format per unitats que recullen aspectes folclòrics o etnològics propis d'una cultura i una llengua. Així, a l'*Espill*, hi ha diverses mencions a noms de jocs: *Joc de bitlles*, *Joc d'escampella*, *Joc de la joca*, *Joc de mantades* i *Joc de passa-passa*:

Per reduir-la,
jugava birla
sovent ab ella,
joc d'escampella

ni de la joca:
com si fos roca,
menys se'n movia
(vs. 3027-33)

E les vesprades
d'agost, anar
camí de mar
a la banyada;

en la tornada,
minyonejant,
venir jugant
joc de mantades
(vs. 5472-79)

Bé lo joc juguen
de passa-passa
(vs. 5498-99)

També n'hi ha mencions a jocs que podem considerar europeïsmes, com ara el *Joc de naips* i el *Joc de la fletxa*:

Joc de naïps
de nit jugàvem
(vs. 3010-11)

Sens centener
són la madexa
e joc de flexa

per cego fet:
fir cascun tret
fora el terror
(vs. 7800-05)

tot i que aquest darrer era assíduament practicat a València, auspiciat pels jurats per tal de tenir ben preparada la població per a la defensa de la ciutat¹⁰.

¹⁰ Segons consta als *Manuels de Consells*, el 5 d'abril de 1429, els qui jugaven al joc de la fletxa presentaren al Consell General de la Ciutat la suplicació següent: «Item més fon supplicat al dit Consell per alguns qui s'exercitaven en jugar de flexa, al jugador de la ballesta, fora los murs de la dita Ciutat, dient que com en la dita Ciutat hagués molts qui s'abilitaven a jugar al joch de la dita flexa en lo dit jugador, e alguns qui y jugaven a la pilota los ho destolien e vedaven, que'l dit joch de flexa no s'i podia fer ni exercir, e com valgués molt més lo dit joch de flexa que de la pilota, per moltes rahons, per tal supplicaven lo dit Consell que li plagués proveïr en les dites coses. Lo dit honorable Consell ho remès als honorables jurats, racional, síndich e advocats que y proveïssen e que ço que aquells, o la major part de aquells, hi proveïrien, lo dit honorable Consell ho havia per agradable». I el 15 d'abril, els jurats acordaren (segons que diu la rúbrica al marge) «que negú no gos jugar a pilota ne sagnar en lo loch on juguen a la fletxa»: «A la supplicació dels flexers ffonch delliberat per los prop dits [jurats] que sia feta crida que nengun no gos jugar ne sagnar en lo spay que és clos entre lo spay del portal del Temple, fora mur, tro al jugador de la ballesta, ne fer-hi altre empediment, en pena de deu sous, com sia donat per la dita Ciutat lo dit spay a ús de jugar a la flexa. Axí emperò que'ls qui volran jugar a la dita flexa hajen a fer los trets a ses despeses» (*Arxiu Municipal de València*, A-29, 74v, 78v).

En aquest apartat cal anotar també les fórmules de joc que l'*Espill* menciona: *Voleu palleta?*, *Dau-me mà dreta*, *Qui té l'anell?*, *Us do aquest ramell*:

Aprés jugaven:	capsa amb comandes
«voleu palleta?»,	ab ses demandes,
«dau-me man dreta!»,	un arbre i cant
«qui té l'anell?»,	ocell donant
«do-us est ramell!»,	(vs. 2852-60)

Esment a banda mereix, dintre d'aquest apartat dels jocs, la locució verbal *Donar escac pel roc*, amb el significat de posar algú en situació de perill, extreta del joc dels escacs, la qual té una documentació catalana abundantíssima:

Donen scach per lo roch a aquells qui han lo bech groch
E donaren-los escach per lo roch
(Anselm Turmeda, *Disputa de l'ase*)

Ans volgué dar scach per roch
al capellà
(Francesc de la Via, *Llibre de fra Bernat*)

Quart-se lo rey d'aver scachs per roch
(Arnau Erill, *Cançoner català de la Universitat de Saragossa*)

I vós, cavaller, astut i cossari,
que ficte li dau escac per lo roc
(*Lo procès de les olives*, vs. 525-26)

E qui és abat
après de ser coc
darà sus pel roc
a tots en cuinar
(*Refranys rimats*, vs. 28-31)

Escac pel roc
tens per la dona:
sus mat te dóna
(*Espill*, vs. 9996-98)

Per tot això, i perquè no l'hem trobada documentada en altres llengües, la considerem un particularisme fràsic català.

3. 3. *UFs amb mencions d'oficis i eines de treball*

Criteris igualment de caire etnològic i antropològic ens duen a plantejar-nos la consideració com a particularismes d'algunes unitats fràsiques idiomàtiques formades a partir de l'exercici d'oficis i feines de la vida quotidiana. Així, procedents del camp de la costura i el teixit, l'*Espill* intertextualitza diverses unitats fràsiques (a més de la ja reportada *Gran filanera com les de Silla*), com ara la locució adverbial *A fil per pua*, 'a poc a poc, amb molta mesura' (Alcover-Moll, *pua*):

Hauré ordir,	de parlament,
puix me n'empatx,	curt, flac, fallent,
aquest meu scaig	a fil per pua

(vs. 672-77)

les locucions verbals *Filar amb fus d'argent*, 'xerrar i no fer feina (les dones acomodades)', que va acompanyada de la fórmula d'inserció fràsica *Com diu la gent*, i *No tocar fus ni filosa*, 'estar en oci, sense fer feina':

Les que filaven, com diu la gent,	ab fus d'argent (vs. 2826-28)
--------------------------------------	----------------------------------

Aní per strados de les senyores: punts ni tisores	no s'hi tocaven, ni es practicaven fusos, filoses (vs. 3416-21)
---	--

la unitat estilística configurada com a sintagma verbal *Fer osca al fus*, 'fer trempar l'home, fer aparèixer l'orifici del penis':

Venir com l'oen, tot ho desfressen, casa redrecen,	fan osca al fus, no hi pensen pus (vs. 556-60)
--	--

Finalment, també hem classificat com a particularisme d'aquest camp la unitat estilística *Cosir robes girades*, 'preparar enganys':

Altres hi cusen robes girades (vs. 7418-19)

Derivades de l'ofici de barber, hi ha les locucions verbals *Ballar al so de les tisores*, 'fer l'ofici de barber', i *Fer les barbes*, 'enganyar' (sinònima de *Prendre el pèl*):

O, si t'afaites, ser bon barber: a ton plaer cantant cançons,	ballant als sons de les tisores tots jorns dos hores, prou guanyaràs (vs. 884-91)
--	---

A sobre pinta los fan les barbes (vs. 7470-71)
--

D'expressions amb significat metafòric derivades del camp de l'agricultura, n'hi ha bastants a l'*Espill*, però no totes poden ser considerades particularismes de l'àmbit català, malgrat les mancances que tenim (per ara) d'altra documentació. Així, les locucions verbals *Tòrcer el solc* i *Girar l'aladre*, 'canviar de manera de parlar o d'obrar':

Més vull contar llur crueltat e pravitat,	per incident lo solc torcent (vs. 9266-70)
---	--

Lleixar-me vull llur crueldat, iniquitat,	descolle l'arc e pus no els tire, l'aladre gire,
---	--

insipiència e negligència pus recitar. Per apartar l'estil de llarg,	torn al camí d'on m'apartí: al natural llur general (vs. 9574-88)
--	---

podrien existir perfectament en altres cultures d'arrel agrària i, per tant, cas d'aportar-hi la documentació pertinent, haurien de ser preses com a europeïsmes naturals. El mateix podem dir de *Llaurar dret*, 'portar-se bé, obrar com cal' i de *Saltar fora el cavat*, 'sortir del tema, desviar-se de la qüestió tractada':

Per dret llaurar e fer guaret e bon esplet,	t'ànima i cos juny-los abdós jus jou sencer (vs. 12440-45)
---	---

Per incident me vull llunyar, foraviar	un poc del reng, saltar entenc fora el cavat (vs. 14606-11)
--	--

N'hi ha, però, una altra unitat fràsica que, per la seva major elaboració, en forma de parèmia, i per la manca absoluta d'altra documentació, l'hem tipificada com a unitat estilística i estimem que caldria considerar-la com a particularisme català. Es tracta de *Qui amb diables fa llaurada, ha menester gran agullada*, posada en boca de Salomó quan diu al protagonista que, amb les dones, sempre eixirà perdent perquè no les podrà arribar a conèixer mai:

Ab los diables qui fa llaurada, gran agullada ha menester; e ton mester no basta tant, ni hi fui bastant jo quant vivia. Llur vana via	no es pot trobar; ans en la mar, on és passada nau aviada, se trobaria, e es mostraria alt senderola per lla on vola l'ocell en l'aire (vs. 6996-7013)
--	---

Com hi veiem, va seguida d'un ben conegut proverbi salomònic (bíblic) i, per això, sembla ser fruit d'una creació analògica, amb elements imaginaris (els *diables*, per les *dones*) i amb elements de la vida agrària quotidiana (*llaurada*, *agullada*).

Pel que fa a les unitats fràsiques amb referents originaris del camp de la ramaderia, podem dir el mateix que en l'apartat anterior respecte al camp agrícola. Les locucions *Grunyir com un porc*, 'lamentar-se o rondinar en veu alta, de manera desagradable', *Embotir com un porcell*, 'donar excessivament de menjar a algú', i *Guardar truges*, 'fer una feina de baixa condició, desagradable i bruta':

Si res vos mana lo vell exorc,	grunya com porc, no en façau res (vs. 6006-09)
-----------------------------------	--

L'embotiran e fassiran	com al porcell (vs. 8101-03)
---------------------------	---------------------------------

Per què t'obligues
ab neus e pluges

a guardar truges
per les muntanyes?
(vs. 12336-39)

El més raonable fóra considerar-les europeïsmes naturals, ja que deuen ser comuns a totes les terres on es crien porcs.

Amb el mateix referent originari dels porcs, a l'*Espill* es troba inserida, i desautomatitzada, la sentència bíblica *No s'han de llençar perles als porcs* i el proverbi *A cada porc li arriba son sant Martí*:

Qui les doctrina
(...)
dels fills tol pans
per dar als cans,
en l'aigua escriu,
l'or llança al riu,
met vi novell,

en ordre vell
ab rot embut,
llum jus l'almut
ell vol posar,
perles sembrar
als porcs davant
(vs. 7957-85)

Porc ple de vicis,
un mal matí
son sanct Martí

ella trobà:
la pell lexà
per fer-ne bots
(vs. 1794-99)

La primera hi fa de cloenda d'una sèrie d'unitats fràsiques on figuren altres tres sentències bíbliques, amb la funció discursiva d'intensificar la inutilitat d'intentar adoctrinar les dones; per la seva procedència, doncs, és un clar europeïsmes cultural. El proverbi, tanmateix, cal considerar-lo com un particularisme ibèric, ja que no l'hem pogut trobar documentat en italià, francès o anglès en data anterior al segle XVII, mentre que sí apareix en català, castellà i portuguès.

Seguint amb el bestiar de ramaderia com a referència originària, la locució *Remugar com un bou*, 'parlar amb veu baixa i sense parar, manifestant desacord':

Com bou remuga,
com féu Nabuga-

-donosor, rei
(vs. 12299-301)

s'hauria de considerar també com un europeïsmes natural, ja que versemblantment pot haver sorgit i ser usada en qualsevol lloc de bous. Altra cosa fóra la col·locació *Córrer toros*, de significat composicional, i la unitat estilística *Córrer (algú) com bou en plaça*, 'encalçar i acorrallar (algú)':

En casa mia,
si no junyien

o no corrien
toros per festa
(vs. 2818-21)

Totes la corren,
ferm acanyissen,

axí la fisen
com bou en plaça
(vs. 5526-29)

que caldria considerar-les com a particularismes, propis de llocs on es feien festes d'aquesta

mena¹¹.

Per finalitzar aquest apartat, sense ànim d'exhaustivitat, diguem que hi ha inserides a l'*Espill* algunes expressions que hem tipificat com a unitats estilístiques configurades com a sintagmes verbals, comparatives, que fan referència a l'habilitat dels qui exerceixen determinats oficis: *Apartar-se dels esculls com el bon nauixer*, 'evitar les tentacions', *Tremprar l'acer com bon armer*, 'fer bé la missió encomanada', i *Fer d'una massa un veixell com fa l'oller*, 'produir alguna cosa valuosa':

D'esculls t'aparta, de naufragar e d'encallar; mira la stela, muda la vela,	guarda el mudar d'encapellar; cala primer com fa nauixer ben atentat (vs. 12758-67)
Subtil manyà, ell les temprà, com bon armer	tempra l'acer, ab aigua i sang (vs. 14409-13)
A son plaer, fa com l'oller, qui d'una massa ne fa terraça, olla, scudella,	plat, canterella, morter, llibrell, gentil vexell, lleig, com se vol (vs. 14696-705)

Hom pot pensar que aquestes unitats tenen caràcter transversal, en la mesura que responen a observacions que es poden fer çà i lla on els oficis mencionats siguin exercits, però la realitat estrictament lingüística ens diu que les tenim documentades en un lloc i no sabem si també ho estan en algun altre. Com han d'ésser considerades, doncs? Europeïsmes potencials o particularismes provisionals? Ho deixarem així, les dues coses alhora.

3. 4. *UFs que denominen malalties*

Entre les moltes malalties i alifacs que s'esmenten a l'*Espill*¹², hi ha unes poques que es denominen mitjançant sintagmes nominals, els quals hem classificat com a locucions o col·locacions segons que el significat sigui idiomàtic o composicional. En qualsevol cas, pensem que les denominacions genuïnes permeten conceptualitzar aquestes unitats fràsiques com a particularismes catalans. Es tracta de les locucions *Fals quarter*, 'certa malaltia de les potes de les bèsties' (Alcover-Moll), i *Foc salvatge*, 'malaltia cutània, caracteritzada per granulació vermella, difícil de guarir' (Alcover-Moll):

Venc la inica coxa e manca	sens tragner ni altra guarda,
-------------------------------	----------------------------------

¹¹ Als *Manuels de consells* de la ciutat de València, llegim que, el dia 25 de maig de 1430, es van pagar 11 lliures, 17 sous i 9 diners «per hun cadafal que fon fet en la plaça de la Seu, davant la Sala, en què poguessen star los honorables jurats per mirar los bous que s'i corrien» (A-29, 221). I, en la festa de Sant Joan de 1449, la crida que els jurats fan «de córrer bous»: «Ara ojats què us fan saber los molt honorables jurats de la ciutat de València. Que lo dia de sent Johan primer vinent han delliberat e entenen fer festa de córrer toros e bous molt avantatjosos, en suma de deu o dotze, en lo mercat de la dita ciutat, a la part de la Bosseria. Per ço intimen e notifiquen les dites coses a tothom en general e a cascun en special, per què ab temps se puxen mils preparar a la dita festa» (A-34, 217v-218).

¹² En va fer un primer i gairebé exhaustiu inventari el Dr. Chabret en l'article «Jaime Roig como médico en su libro *Spill o Libre de les dones*», inclòs a l'edició CHABÀS (1905: 393-409).

perills e dans,
caça seguexen

quanta ne veen:
són ells los presos
(vs. 224-31)

El segon proverbi té una presència desautomatitzada, amb omissió de «qui» inicial i conversió de les dues clàusules en sengles mots compostos, part d'una sèrie d'epítets correlatius.

3. 6. UFs que designen festivitats del calendari

Com que les festivitats del calendari són comuns a tota l'Europa d'influència cristiana, si més no, només podran ser considerades com a particularismes de forma parcial, en la mesura que presentin trets lingüístics genuïna. A l'*Espill*, hi ha les col·locacions denominatives *Jorn de Ninou*, *Cap d'any*, *Dijous de la Cena* i *Dijous llarder*:

Més, aquell any,
un cas strany,
en lo món nou,

jorn de Ninou
s'hi esdevenç
(vs. 1647-51)

Totes li paguen
morabatí
en lo matí

de sant Joan,
o dat lo han
jorn de Ninou
(vs. 10556-61)

Puys despenjada,
jorn de cap d'any
fon, en mal guany,

fora sagrat
tost soterrat
aquell seu cos
(vs. 4898-4903)

Dijous de cena
d'hàbit vestida

e prim cenyida,
la creu portava
(vs. 4084-87)

Dijous llarder
digui: «Muller,

lo temps s'acosta...»
(vs. 2797-99)

3. 7. UFs amb significat eròtic

L'*Espill* conté una considerable dosi de referències sexuals i eròtiques, les quals es resolen sovint mitjançant l'ús d'unitats estilístiques, que intensifiquen i fan més plàstica la narració. Aquestes unitats solen estar dotades d'una forta càrrega metafòrica i d'originalitat, per la qual cosa, mentre no n'hi hagi documentació en altres llengües, poden ser considerades particularismes catalans. Així, en trobem bastants de configurades com a sintagmes verbals: *Fer osca al fus*, 'fer trempar l'home, fer aparèixer l'orifici del penis'; *Emportar-se la gata* i *Cavalcar tort en la sella*, 'ser home inepte per a satisfer carnalment la dona'; *Blanquejar l'horta*, 'fer-se canós el pubis'; *Cenyir fulla, no estoc* i *Tenir la punta roma*, 'ser impotent per a satisfer una dona'; *Entrar pel pesebre*, 'realitzar l'acte sexual'; *Tenir els ronyons calents*, 'ser un bon semental, estar ben dotat per a la funció procreadora'; *Córrer puntetes*, 'empaitar-se sexualment':

Venir com l'oen,
tot ho desfressen,
casa redrecen,

fan osca al fus,
no hi pensen pus
(vs. 556-60)

Del temps de txapes
sou e d'antany,

la nostra gata
vos ne portau;

no sou d'enguany,
ja no us usau;
vós ja us pixau
en la sabata;

molt cavalcau
tort en la sella;
fa-ho la scarsella
o curt gambal?

(vs. 2736-47)

Ja blanquejar
l'horta comença;
per més ofensa
o per més toc,

lleixant l'estoc
vós cenyiu fulla;
no pot l'agulla
cosir, que és roma

(vs. 2764-71)

Per lo pesebre
temptant entrar,
mai impetrar

poguí son grat
e sens desgrat
fos l'acostar

(vs. 4500-05)

Ella tenia,
en sos retrets,
jóvens ben trets,

bons companys
qui los renyons
tenien calts

(vs. 4560-65)

Dintre s'hi justa
e corren puntes;

de galants juntes
s'hi para reng

(vs. 7404-07)

També n'hi ha que són configurades com a enunciats parèmics: *Qui se n'absté en Quaresma, es troba cornut en Cinquagesma*, que indica que els marits no deuen desatendre sexualment les mullers; *Qui no vol que se li arne, que l'espolsa* i *A qui no l'espolsa, se li fa cimolsa*, que aconsella practicar el sexe; *L'empeltar no necessita força* i *El que es fa amb lluita mai ha saó*, que significa que l'acte sexual per concebre s'ha de fer amb suavitat; *Qui molt s'hi feixa, prest ne mor* i *El fruital que fa molta fruita, de morir se'n cuita*, que constata que l'excessiva activitat sexual/reproductora desgasta l'organisme:

Molt bé preicau!
Ara escoltau,
diré també:
l'hom qui s'absté
d'això en Quaresma,
a Cinquagesma
cornut se trobal;

spolse sa roba
qui apartar-ne
vol que no s'arne!
Prou és cimolsa
qui no l'espolsa
una hora al dia!

(vs. 2812-17)

E l'empeltar
no ha ops força:
l'escut de scorça,
exerç agulla,
cové se culla

quan és de tempre,
ab delit sempre,
obrant sens cuita:
lo que es fa ab lluita
mai ha saó

(vs. 4506-15)

Mas prest ne mor
qui molt s'hi feixa,
la força hi deixa,
cap s'emblanquix,
prest s'envellix

com lo pardal
e lo fruital
fent molta fruita,
morir se'n cuita

(vs. 8446-53I)

La unitat estilística configurada com a sintagma verbal, comparativa, *Fugir (de les dones) com Josep*, que és un europeisme cultural de l'àmbit de la religió judeocristiana, és usada a l'*Espill* dues vegades. En l'una, automatitzada, com a consell que Salomó adreça al protagonista d'apartar-se de les dones:

Com Josef, fuig
(v. 10104)

i en l'altra, en un cotext que la valencianitza, quan una monja, fingint-se malalta, recrimina el jove metge que la reconeixia i que no atenia les insinuacions que ella li feia, dient-li:

Vós Josef sou l'egipcià;	valencià fosseu, cuidava!
	(vs. 5836-39)

Aquest fugir de les dones, com Josep va fugir de la muller de Putifar, s'hi presenta com a impropï del tremp valencià, en concordança amb un parell de referències literàries ben conegudes: «La velledat en valencians mal prova» (Ausiàs March), «Valenza, gentile e nobilissima, che in tutta Catalogna non c'è piu lasciva e amorosa città» (Bandello).

3. 8. UFs que es refereixen a béns i diners

D'unitats fràsiques que tenen com a referent originari els béns i els diners, n'hi ha moltes a l'*Espill*. Potser són indicatives d'una cultura i d'una societat on mai no manca enterrador ni hereu, encara que a aquest només li deixin cinc sous i que no pugui, per molt que ho vulgui, fer d'un sou ducat. Potser no totes les UFs són particularismes catalans, car l'apreci i el respecte pels béns són actituds compartides per molts pobles. En farem una relació àmplia i laxa, ja que per canviar-ne la tipificació a europeïsmes sempre serem a temps.

Comencem presentant el proverbi *Sia quísvulla hereu, si quelcom ne sobra*, equivalent a *Primer sóc jo que mos hereus*, intertextualitzat al passatge següent:

E si quan mor, del seu tresor queucom ne sobra, mai algú ho cobra, dels seus tampoc:	d'ells se trau joc; a qui la vexa a aquell ho llexa en testament
	(vs. 1211-19)

Aquest proverbi indica, amb ironia envers l'hereu, el fet que hom deu despendre els diners propis en vida i per a si mateix. Pere Figuera, al seu *Diccionari mallorquí-castellà* de 1840, posa com a equivalents *Primer som jo que mos hereus* i *Primero son mis dientes que mis parientes* (codificació castellana que ja apareix documentada al segle XV).

Altres proverbis d'aquesta mateixa família són *De bona casa, bona brasa*, 'cal treure benefici de les bones oportunitats' (Gonzàlvez); *Casat difunt mai no és trobat amonedat*, 'la muller del difunt ha fet per quedar-se els diners abans de la mort d'aquest'; *Mai no hi manca enterrador ni hereu*, 'no cal preocupar-se pels diners i béns materials':

Volenter pica: en casa rica ha hi què partir; al monestir dau-nos sovent arròs, forment,	salses, perfums, fruita llegums, Oli, mel, vi, llenç, seda, lli; de bona casa pren bona brasa
	(vs. 6255-68)

Traurà bon feix
ab lo furtat
e apartat
del millor munt.
Casat defunt
mai fon trobat

amonedat:
la viuda amaga!
Ultra això és paga
del creix e dot
com millor pot
(vs. 6862-72)

...Glòria
si vols complida
ta carn oblida,
món, fills (si en tens),
muller, parens,
ans soterrar;

renunciar
primer a béns
no et torbe gens:
mai fall fosser,
menys hereter
(vs. 12422-32)

Com a sintagmes nominals, en aquest camp, hi ha diverses mencions fràsiques de monedes, no sempre estrictament autòctones: *Timbre nou*, *Noble de nau*, *Florí vell*:

En dot ha trenta
milia sous,

en timbres nous,
tots en moneda
(vs. 2010-13)

Ella es finà
entregament:
dos mil e cent
nobles de nau.

Ella paga-u
complidament:
delliurament,
tirà sa via
(vs. 1824-31)

Al pagament,
lo llur marit,
emmalaltit,
florins vells tria,
ella els camvia:
baratarà

e comprarà
timbres trencats,
estisorats,
nachcis e mals,
falsos reals
sabudament
(vs. 8220-31)

Altres noms de monedes d'un sol mot *-sou-*, es troben formant part d'unitats fràsiques interessants des del punt de vista dels particularismes fràsics. Així, la fórmula *Per quins cinc sous...?*, 'amb quin pretext inútil?' (Alcover-Moll):

Digau, marit:
cinc cavalcants,
orats, galants,

esplugabous,
per quins cinc sous
los acolliu?
(vs. 1932-37)

les locucions verbals *Fer d'un sou ducat* o *Fer d'un sou florí*, 'obtenir, venent mercaderies, més guany del degut'; *Vendre un sou per tres malles*, 'malbaratar els béns'; *Comptar florins d'altri*, 'obtenir un plaer superficial, sense benefici':

Ab lo cardó
e llarg sermó
tant saben dir,
que els fan vestir

lo vell per nou;
e de un sou
ne fan ducat
(vs. 7433-39)

Del sou, florí fan, revenent,	robant la gent (vs. 7516-18)
Venen en gros, sou per tres malles,	ses vitualles (vs. 7504-06)
De tal preïcar a mon paper, és tal plaer	lo escoltar com del contar d'altri florins (vs. 16286-91)

i la col·locació, de significat transparent, *No valdre una malla*:

Llançava el drap per los racons, davall caxons,	entre la palla. No hi dava malla hom si el trobava (vs. 2394-99)
---	---

Presentem finalment un parell d'unitats estilístiques configurades com a enunciats parèmics, pròpies d'aquest camp: *Peus i mans tens, guanya't els béns*, que indica que qualsevol persona normal pot i deu treballar per guanyar-se el pa, i *Del que et sobra, fes-ne almoïna*, que aconsella ser generós... amb els diners sobrats:

Pensa esta nit ton bon partit; no et puc tenir, ves a seguir; taula ni llit / --tin-t'ho per dit—	comte no en faces que en mi trobasses; peus e mans tens, guanya't prou béns, cerca ventura (vs. 901-11)
D'allò que et sobra, presa ta part e restant fart	del que és de més, almoïnes fes (vs. 12620-24)

3. 9. Sintagmes nominals amb significat idiomàtic

Tant si són locucions com si són unitats estilístiques, anotarem un enfilall de sintagmes nominals amb significat idiomàtic que ben bé podrien entrar en la categoria dels particularismes fràsics catalans, propis d'aquella època. En farem la relació sumària, amb llur definició, sense reproduir els passatges corresponents de l'*Espill*:

<i>Pa de noces</i>	'el primer temps que segueix al casament' (Alcover-Moll)
<i>Madeixa sens centener</i>	'persona sense seny, sense fonament de raó'
<i>Butles falses</i>	'mentides, enganys'
<i>Ull de poll</i>	'durícia rodona que es forma al peu i que és molt dolorosa' (Alcover-Moll)
<i>Contres i proves</i>	'disputes, arguments, discussions'
<i>Hoste de sols mig dia</i>	'aquell hoste qui fa una visita curta'
<i>Casament negre</i>	'emparellament il·lícit, incestuós'
<i>Pèls i repels</i>	'complicacions, defectes'
<i>Cua de milà</i>	'persona de temperament dur i dominant, difícil de tractar'

3. 10. Sintagmes adjectivals amb significat idiomàtic

De forma semblant a l'apartat anterior, anotarem com a particularismes fràsics catalans els sintagmes adjectivals (locucions i unitats estilístiques) següents:

<i>Del bec groc</i>	'molt innocent o mancat d'experiència' (Alcover-Moll)
<i>Del temps de xapes</i>	'de temps passat, molt antic' (Alcover-Moll)
<i>De coll tort</i>	'hipòcrita, que fingeix devoció' (Alcover-Moll)
<i>De sucre</i>	'delicat, massa fi, mancat de vigor' (Alcover-Moll)
<i>Dret com palmera</i>	'de comportament molt recte'
<i>Alt com plançó</i>	'bell i esvelt'

3. 11. Sintagmes verbals amb significat idiomàtic

La relació de sintagmes verbals de l'*Espill* amb significat idiomàtic, on la major part són locucions i hi ha algunes unitats estilístiques, és molt nombrosa. Els exposats a continuació són aquells que semblen més genuïns del geni de la llengua, és a dir, els que podem considerar provisionalment com a particularismes fràsics catalans.

<i>Tenir sang a l'ull</i>	'ésser irascible' (Alcover-Moll)
<i>Tenir el pols flac</i>	'ser feble de caràcter'
<i>Tenir per hac</i>	'tenir per no res' (Miquel i Planas)
<i>Debanar (algú) com un cabdell</i>	'fer el que es vol (d'algú), dominar (algú)'
<i>Fer tenir el cresol sense llum</i>	'tractar (algú) com a beneït i dominat'
<i>Treure el flabiol sense cera</i>	'romandre pobre i desemparat'
<i>Donar-se brasa</i>	'afanyar-se, donar-se pressa' (Alcover-Moll)
<i>Pixar-se a les sabates</i>	'ser un vell senil'
<i>Beure en carabassa</i>	'anar a cegues, sense un coneixement complet del que hi ha'
<i>Cenyir-se sobre viú</i>	'estar prenys' (Farnés)
<i>Costar pel pebre</i>	'costar molt, ésser molt car' (Alcover-Moll)
<i>Gratar-se on no li pru</i>	'es diu de qui es commou per ço que no li interessa' (Farnés)
<i>Venir en cru</i>	'venir malament, fer mal efecte' (Alcover-Moll)
<i>Fer de carabassa cistella</i>	'enganyar amb habilitat'
<i>Fer del cel paella</i>	'fer veure allò que no és, obrar fingidament' (Alcover-Moll)
<i>Pagar i plorar</i>	'esforçar-se en alguna cosa i sortir malament'
<i>Donar de cua</i>	'no passar avant en un assumpte' (Alcover-Moll)
<i>Metre el coltell en mà de foll</i>	'anar a perdició per deixar els assumptes importants sota la responsabilitat de gent orada'
<i>Cercar peres en les figueres</i>	'voler una cosa impossible'
<i>Fer curt el pas</i>	'equivocar-se, errar la mida'
<i>Bufar al foc</i>	'agreujar la situació'
<i>Col·locar els pollets sota les ales, com fa la lloca</i>	'denota la tendència de la persona a primar la seva família i les seves coses'
<i>Seure en la mateixa cadira</i>	'ser de la mateixa condició'
<i>Banyar-se en aigua de roses</i>	'quan algú té o manifesta tenir satisfacció per una notícia que ha rebut o per algun fet que ha ocorregut' (Farnés)
<i>Restar en plaça</i>	'vagarejar en lloc públic'
<i>Tenir martellada</i>	'tenir un poc pertorbades les facultats mentals » (Alcover-Moll)
<i>Fer cimbells</i>	« seduir amb enganys'

<i>Anar del llit al vas</i>	'morir-se'
<i>Desfer la trossa</i>	'aturar-se en un lloc per passar-hi un temps' (Gonzàlvez)

3. 12. Locucions adverbials

Entre les 164 locucions adverbials que hem inventariat a l'*Espill*, n'hi algunes que presenten unes formes lingüístiques que contenen trets de genuïtat suficients per poder considerar-les com a particularismes fràsics catalans, per ara. Són les següents:

<i>A caplleuta</i>	'amb fiança' (Alcover-Moll)
<i>Més que més</i>	'sobretot, amb més motiu' (Alcover-Moll)
<i>A gran tort</i>	'molt injustament' (Alcover-Moll)
<i>Al fals</i>	'de forma mal girbada, desendreçadament' (Miquel i Planas)
<i>D'hui més</i>	'd'avui endavant, des d'ara' (Miquel i Planas)
<i>A lloure</i>	'en llibertat, sense subjecció' (Alcover-Moll)
<i>A gosades>Ausades</i>	'ben cert, de valent, fortament' (Coromines)
<i>En cabells</i>	'amb el cap descobert' (Alcover-Moll)
<i>Ni hora ni punt</i>	'en cap moment' (Alcover-Moll)
<i>En destre</i>	'amb la brida subjecta per algú que va al costat'
<i>A bon esme</i>	'segons judici o estim de qualcú' (Alcover-Moll)
<i>En mal guany</i>	'dissortadament, de mala manera, amb mala fi'
<i>A tard</i>	'rars vegades, amb poca freqüència' (Alcover-Moll)
<i>Pertot arreu</i>	'per tots els llocs, sense deixar-ne cap' (Gonzàlvez)
<i>A quinque fur</i>	'de totes passades, de totes maneres' (Alcover-Moll)
<i>A tall d'espasa</i>	'amb desordre i violència'
<i>A grapades</i>	'de qualsevol manera, sens miraments' (Alcover-Moll)
<i>A veles plenes</i>	'a la màxima velocitat possible'
<i>Al doble</i>	'en quantitat equivalent a dues vegades una magnitud donada' (Alcover-Moll)
<i>De tornes</i>	'per donació, per concessió graciosa'

3. 13. Fórmules

Hi ha inventariades 41 fórmules a l'*Espill* i ja n'hem vist algunes anotades en apartats anteriors, com a possibles particularismes catalans. N'afegirem, ara, altres tres:

<i>Bon pos tinga</i>	'expressió de sentiment davant la mort d'algú'
<i>Cost que costàs</i>	'es fa una cosa, malgrat el preu o les dificultats'
<i>Ploga o no ploga</i>	'l'acció a què fa referència tindrà efecte'

3. 14. UEs configurades com a enunciats parèmics

De les 23 unitats estilístiques configurades com a enunciats parèmics que hem extret de l'*Espill*, algunes ja han estat reportades en apartats anteriors, segons llurs referents originaris. De la resta, en destaquem les següents com a mostra de particularismes catalans, però amb la restricció lingüística que suposa el fet de ser estilemes de creació.

<i>Qui no s'hi triga, seny vol haver</i>	'qui fa les coses al seu temps és intel·ligent'
<i>El marit darrer venja el primer</i>	'les vídues que han fet passar mala vida al primer marit, rebran el mateix tracte per part del darrer'
<i>Mena les cols, si viure vols</i>	'cal prendre la iniciativa per a reeixir en una empresa'
<i>D'aquells trons, aquestes pluges</i>	'unes coses porten les altres'
<i>L'egua prenyada paga la civada</i>	'qui ha obtingut un benefici ha de pagar-ne el cost'

*Cavall que mama llet de somera,
no serà cavall lleuger
Llecs són maldestres per ésser mestres
Ans peus estendre que muller pendre*

'qui no ha estat nodrit com cal, no es desenvoluparà com caldria'
'qui no sap no pot ensenyar'
'és preferible la mort al casament'

3. 15. Proverbis

A l'*Espill*, hi ha intertextualitzats 67 proverbis, dels quals comptem amb documentació diversa, en català i en altres llengües. Justament ha estat la presència documentada en català i l'absència de documentació en altres idiomes el criteri primer que hem seguit, a més d'altres de caràcter estrictament lingüístic, per a plantejar-nos les possibles tipificacions com a particularismes. Als proverbis ja mencionats i inclosos en apartats anteriors, cal afegir la consideració dels següents:

*Qui s'allunya dels seus,
l'àira Déus*

Documentat en Francesc de la Via, Francesc Eiximenis i l'*Espill*. Cap referència externa anterior al segle XVI, quan apareix traduït a l'espanyol en *Refranes famosíssimos y provechosos glosados*

*Bé n'haja la guerra,
que fa rei cortés*

Documentat a *Refranys rimats* i l'*Espill*. Cap altra referència

Al badoc, mudeu-li el joc

Present a l'*Espill* i anotat com a català per Hernán Núñez (1555). Gonzalo Correas el tradueix a l'espanyol (1627)

*Bé és presoner
el carceller*

Present a l'*Espill* i al *Tirant*. Cap altra documentació

*La vinya vella
no pot tornar-se mallol*

Present a l'*Espill* i a *Lo procés de les olives*. Traduït a l'espanyol en *Refranes famosíssimos y provechosos glosados*

*El marit, servir-lo com a senyor i
guardar-te'n com de traïdor*

Documentat a l'*Espill*. Cap més referència

*No hi ha pitjor clavilla
que la del mateix fust*

Documentat a l'*Espill* i a *Lo somni de Joan Joan*. Incorporat al castellà a través de *Refranes famosíssimos y provechosos glosados*

*Casaments entre parents
no fan prova*

Present a l'*Espill*. Cap altra referència

Divendres, faves tendres

Present a l'*Espill* i en una cançó del folklore tradicional català. Cap documentació externa

*El fals amic, amb les ales et
cobre i amb el bec et pic*

Documentat en Francesc de la Via, a *Lo procés de les olives* i a l'*Espill*. Cap referència en altra llengua

*Les afaitades són, de dia, dones;
i de nit, mones*

Present a l'*Espill*. Cap altra referència

4. Conclusions

Aquest treball ens ha permès fer una primera aproximació a les unitats fràsiques de l'*Espill*, des de la perspectiva de ponderar llur grau de particularisme, en un extrem, i

d'europèisme, en l'altre. La primera conclusió a extreure'n és que aquestes condicions s'han de mesurar en gradacions i no en termes absoluts, especialment pel que fa als particularismes. Quan hom n'esgrimeix algun, amb la pretensió que és propi i exclusivament propi de tal llengua, cultura o nació, pot passar que recerques posteriors aportin documentació en altres llengües, de la mateixa època o anterior, invalidant així aquella afirmació categòrica.

En relació als estudis contrastius, cal ser molt rigorosos en l'exigència d'autenticitat, perquè sovint hom esgrimeix citacions de repertoris i compendis que no ofereixen cap garantia respecte a l'autoctònia i la vigència oral, en algun temps, de les unitats fràsiques que s'hi recullen, especialment les parèmies. Per contra, molts d'aquests compendis són còpies de còpies acumulades, de manera que en diferents moments d'aquests processos gregaris s'hi han incorporat calcs i traduccions que mai no havien estat –ni ho seran– parèmies usades en la llengua que les absorbeix llibrescament. En aquest sentit, establir la diacronia de les unitats fràsiques, amb especificació de llurs primeres documentacions i formulacions, és una tasca absolutament necessària per a l'anàlisi contrastiva.

La riquesa lingüística i l'extensió de l'*Espill* són la causa de la gran abundància que hi hem trobat, tant de particularismes catalans com d'europèismes, destacant-ne alguns amb una primera documentació europea. Potser per aquest cantó contribuïrem a superar l'escassa internacionalització de l'*Espill*, deguda als esforços de lectura que requereixen els seus versos tetrasíl·labs (és més còmode llegir el *Tirant*, per exemple) i a les dificultats de fer-ne traduccions rimades. Sempre queda la via de les prosificacions però, amb aquestes, l'obra –tant si és el català *Espill* com si es tracta de la toscana *Divina comèdia*– perd una gran part de la seva gràcia i del seu mèrit. De l'*Espill* només hi ha una traducció en vers al castellà, del segle XVII, i prosificacions més recents en castellà, català i francès. Esperem que el segle XXI li sigui més propici quant a ressò internacional.

Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, A. M., MOLL, F. de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols. Palma: Moll, 1926-62.
- ÁLVAREZ DE LA GRANJA, M. *As locucions verbais galegas*. Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, Anexo 52 de *Verba*, 2003.
- CANTAVELLA, R. *Els cards i el llir: una lectura de l'Espill de Jaume Roig*. Barcelona: Quaderns Crema, 1992.
- CHABÀS, R. ed. *Spill o Libre de les Dones per mestre Jacme Roig*. Barcelona: L'Avenç, 1905.
- CAHNER, M. ed. *Epistolari del Renaixement*, 2 vols., València: Albatros, 1977-78.
- CAPMANY, M. A. ed. *Jaume Roig: Llibre de les dones*. València: Tres i Quatre, 1992.
- CARRÉ, A. ed. *Jaume Roig: Espill*. Barcelona: Quaderns Crema, 2006.
- CONCA, M. *Teoria i història dels proverbis catalans. Aplicació a l'estudi d'un corpus paremiològic del segle XVI*, 2 vols., tesi doctoral en microfitxa. València: Universitat de València, 1994.
- CONCA, M., GUIA, J. *Els primers reculls de proverbis catalans*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- CONCA, M., GUIA, J. «*Verba volant, scripta manent: An Historical Panorama of Catalan Paremiology from its Origins to the Renaissance*». *Proverbium*, 20 (2003) 71-94.
- COROMINES, J. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols. Barcelona: Curial, 1980-2001.
- CORPAS, G. *Manual de fraseologia española*. Madrid: Gredos, 1997.
- CORPAS, G. *Diez años de investigación en fraseología: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos*. Madrid: Iberoamericana-Vervuert, 2003.
- COSTA-REUS, M. N. *Miroir. Le livre des femmes*. Tolosa de Llenguadoc: Anacharsis, 2008.

- DOBROVOL'SKIJ, D. «La especificidad nacional y cultural en fraseología». *Trabajos de lexicografía y fraseología contrastivas*, Pàmies, A., Luque, J. eds. Granada: Método ediciones/Granada Lingvística, 2000, 63-77.
- ELIAS DE TEJADA, F. *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval*. Barcelona: Aymà, 1950.
- FARNÉS, S. *Paremiologia catalana comparada*, 8 vols., Vidal Alcover, J., Sunyer, J., Savall, J. L. eds. Barcelona: Columna, 1992-99.
- GONZÁLEZ REY, M. I. *La phraséologie du français*. Tolosa de Llenguadoc: Presses Universitaires du Mirail, 2002.
- GONZÁLVIZ, H. *El diccionari de l'Espill de Jaume Roig*, tesi doctoral. Alacant: Universitat d'Alacant, 2003.
- GRECIANO, G. «Vers une modélisation phraséologique: Acquis et projets d'EUROPHRAS». *Terminologies nouvelles*, 10 (1993) 16-22.
- GUIA, J. *Fraseologia i estil. Enigmes literaris a la València del segle XV*. València: Tres i Quatre, 1999.
- GUIA, J. *Principis teòrics i metodològics per a l'estudi de les unitats fràsiques en textos versificats. Anàlisi fraseològica de l'Espill*, tesi doctoral en CD. València: Universitat de València, 2008.
- HASSELL, J. W. *Middle French Proverbs, Sentences, and Proverbial Phrases*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1982.
- HERRERO, L. J. *Diccionario de expresiones y frases latinas*. Madrid: Gredos, 1982.
- LEJEUNE, Ph. *El pacto autobiográfico y otros estudios*. Madrid: Megazul-Endymion, 1994.
- MIQUEL I PLANAS, R. ed. *Spill o llibre de consells de Jaume Roig, poema satíric del segle XV*, 2 vols. Barcelona: Biblioteca Catalana, 1929-1950.
- MIQUEL I PLANAS, R. ed. *El espejo de Jaime Roig*. Barcelona: Orbis, 1936-42 [Reedició: Madrid: Alianza Editorial, 1987, amb pròleg i notes de Jaume Vidal Alcover].
- MORAWSKI, J. *Proverbes français antérieurs au XVe siècle*. Paris: Champion, 1925.
- MOREL-FATIO, A. *Rapport sur une mission philologique à Valence, suivi d'une étude sur le «Livre des femmes», poème valencien du XVe siècle, de maître Jaume Roig*. Paris, 1885.
- MORVAY, K. «Problemes de fraseologia i fraseografia catalanes». *Caplletra*, 18 (1995) 211-220.
- O'KANE, E. S. *Refranes y frases proverbiales españolas de la Edad Media*. Madrid: Anejos del BRAE, 1959.
- PACZOLAY, G. *European Proverbs in 55 Languages*. Hungary: Veszprém, 1997.
- QUEROL, F. *La vida valenciana en el siglo XV. Un eco de Jaume Roig*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1963.
- RUIZ GURILLO, L. *Aspectos de fraseología teórica española*. València: Universitat de València, Anejo XXIV de *Cuadernos de Filología*, 1997.
- RUIZ GURILLO, L. «Una clasificación no discreta de las unidades fraseológicas del español». *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*, G. Wotjak, ed. Frankfurt: Vervuert, 1998, 13-37.
- SAN VALERO, J. «La modernidad del protagonista del *Spill* de Jaume Roig». *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 32, n. 56 (1971) 1-17.
- SCHULZE-BUSACKER, E. *Proverbes et expressions proverbiales dans la littérature narrative du Moyen Âge français*. Genève-Paris: Slatkine, 1985.
- VILA, M. A. *Llengua, economia i societat a la València del segle XV (Segons l'Espill de Jaume Roig)*. Sant Cugat del Vallès: Rourich, 1994.
- WHITING, B. J. *Proverbes, Sentences, and Proverbial Phrases from English Writings Mainly before 1500*. Harvard: Belknap Press, 1968.

WITTLIN, C. *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991.

WITTLIN, C. *De la traducció literal a la creació literària*. València-Barcelona: IIFV-PAM, 1995.

ZULUAGA, A. *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Frankfurt: Peter Lang, 1980.